

Jenei Péter

AZ ÉRZELMEK BANKETTJE. A VENDÉGSZERETET- EPIZÓD (1MÓZ 43,15–44,3) SZEREPE JÓZSEF ÉS TESTVÉREI ÚJRATALÁLKOZÁSÁNAK LEÍRÁSAIBAN (1MÓZ 42–45)

A József-történetek (1Móz 37–50) centrumában elhelyezkedő 1Móz 43,15–44,3 egy igen izgalmas vendégszeretet-leírást tár elénk, amely József és testvérei újratalálkozása leírásainak (1Móz 42–45) szintén központi részét képezi.

A József-történetek alaphelyzeteként Józsefet a kivételezett fiúként ismerjük meg egy poligám berendezkedésű családban. Apja, Jákób a szeretett asszony, Ráhel gyermekét kitüntetett figyelemben részesíti: „De Izrael¹ Józsefet minden fiánál jobban szerette, mert öregkorában született, és egy tarka ruhát csináltatott neki.” (1Móz 37,3).² Ez a kivételezés a József-történetek drámájának kulcsfontosságú hátterét jelenti, mert meghatározza József és testvérei ambivalens viszonyát. Végül József zavarba ejtő álmai (1Móz 37,1–11) az utolsó cseppet jelentik testvérei számára; ellenszenvük és irigységük József ellen fordul, olyannyira, hogy a megölését is elhatározzák, amit később úgy módosítanak, hogy inkább rabszolgának adják el (1Móz 37,12–36).³ József így kerül Egyiptomba, ahol viszontagságos események közepette (1Móz 39–40) Isten mégis csodálatos módon alakítja sorsát, míg nem a fáraó álmának megfejtése következtében Egyiptom felügyelője/kormányzója lesz (1Móz 41).

József hosszú évek után testvéreit ebben a magas pozíciójában látja viszont, az ambivalens érzelmekkel tarkított újratalálkozásaik leírásait az 1Móz 42–45 egységében kísérelhetjük nyo-

1 Jákób (csaló) nevét Isten Izráelre (Isten küzd) változtatja: 1Móz 32,29.

2 Amennyiben másképp nem jelöljük, a bibliai idézetek a Revideált Új Fordítás (RÚF, 2014) szövegét követik.

3 Az 1Móz 37 szövege csöppet sem egyértelmű a tekintetben, hogy Józsefet kik is adják el rabszolgának. A kérdéskört illetően bővebben ld. PÁKOZDY László Márton: Kik adták el Józsefet Egyiptomba?, *Az Út*, 2. évfolyam, 30. szám, 1949. júl. 24–30., 6.; STEINER, Richard C.: Contradictions, Culture Gaps, and Narrative Gaps in the Joseph Story, *Journal of Biblical Literature*, 139. évfolyam, 2020/3, 439–458.

mon.⁴ E leírások felütéseként József testvérei az éhínség miatt élelemvásárlási céllal kénytelenek Egyiptomba utazni (1Móz 42,1–2). A történet drámai hangvételét innentől kezdve az adja, hogy József első újratálalkozásuk alkalmával felismeri testvéreit, azok azonban őt ebben a formában nem ismerik fel (1Móz 42,7; 42,8). Innentől kezdve József lélektani próbák sorát veti ki testvéreire annak érdekében, hogy meglássa, vajon mi van a szívükben, és vajon megbánták-e azt, ahogy vele cselekedtek a múltban (1Móz 42–45).⁵ E próbák sorozatának centrális története az a leírás, amelyben József vendégül látja testvéreit Egyiptomban. A fő kérdés az, hogy vajon milyen szerepet játszik ez a vendégszeretet-leírás abban a lélektani hadviselés-sorozatban, amelyet József testvérei ellen folytat? Továbbá: egy alapvetően pozitív érzelmi töltetű szokás (vendégszeretet) ebben a konkrét esetben hogyan fordulhat át József kezében a félelemkeltés eszközévé annak érdekében, hogy testvérei szándékát kifürkészhesse, és bűnvallásukat kikényszerítse?⁶

E tanulmány létjogosultságát egyrésről az adja, hogy a József-történetekkel kapcsolatos hazai szaktudományos irodalom szórványosnak mondható,⁷ másodsorban

- 4 Kustár Zoltán újonnan megjelent ószövetségi bevezetése az 1Móz 42–45-öt külön egységként határolja el a József-történeteken belül. Az egységet a következőképp összegzi: „József megleckézteti testvéreit [...] ám végül megbocsát nekik”. Vö. KUSTÁR Zoltán: *Bevezetés az Ószövetség irodalmába. Az Ószövetség könyveinek előállása, tanítása és keresztyén üzenete*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2025, 152. A hagyományos forráskritikai kutatás külön forrásművekbe sorolja az 1Móz 42–45 fejezeit, azonban Wenham – Coats, Donner, Westermann, Humphreys és Sarna kutatásait követve – egységesnek tekinti azt. Vö. WENHAM, Gordon J.: *Genesis 16–50*, Dallas, Word Books, *Word Biblical Commentary* 2, 1994, 419.
- 5 József testvérei ellen folytatott lélektani hadviselésének elemei: 1. Kémekként gyanúsítja meg őket (1Móz 42,8–14); 2. Fogságban tartja őket három napig (1Móz 42,17); 3. Simeont fogságban tartja, amíg vissza nem térnek a legkisebb Benjáminnal (1Móz 42,18–24); 4. Visszarakatja zsákjaikba a gabona vételárát (1Móz 42,25–28); 5. Újbóli visszatérésükkor József megvendégeli testvéreit, aminek a végén újra visszateteti zsákjaikba a gabona vételárát, illetve Benjámint zsákjába a saját ezüsterlegét is elrejteti (1Móz 44,1–13); 6. A serleg miatt Benjámint rabszolgaként akarja magánál tartani, a többieket pedig haza akarja bocsátani (1Móz 44,17). E próbák hatására József testvérei megtörnek és színt vallanak (1Móz 44,18–34), így József végül megismerteti magát testvéreivel, és kibékülnek (1Móz 45).
- 6 Az ószövetségi narratív szövegekben – a költői szövegekkel ellentétben – igen ritkának számít, hogy explicit módon az érzelmek ilyen gazdag tárházával találkozunk. József és testvéreinek az újratálalkozását leíró történetek (1Móz 42–45), illetve e történetekben előforduló terminusok azonban könnyűszerrel hozzákapcsolhatók az ószövetségi antropológia érzelmekkel kapcsolatos kutatásainak eredményeihez. Az ószövetségi antropológia érzelmkutatási területéről bővebben ld. NÉMETH Áron: *Érzelmek az Ószövetségben: Interdiszciplináris megközelítések*, *Mediárium*, 13. évfolyam, 2019/2–3, 5–15.; Uő.: *Félelem az Ószövetségben: Filológiai és teológiai megközelítés*, in BALOGH László Levente – VALASTYÁN Tamás – FAZAKAS Sándor (szerk.): *A félelem reprezentációi*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, *Cultura Animi Kultúratudományi Sorozat* 4, 2021, 11–24.; Uő.: *Félelem: Az ószövetségi érzelmkutatás legújabb eredményei*, *Igazság és Élet*, 15. évfolyam, 2021/1, 168–177.
- 7 Sajnálatos, hogy Rózsa Huba nagyszabású Genézis-kommentárja félbeszakadt, és csupán az 1Móz 20-ig magyarázza Mózes első könyvét. Ld. RÓZSA Huba: *A Genézis könyve*, 2. kötet, *A pátriárkák (Gen 11,27–20,18)*, Budapest, Szent István Társulat, 2009. A jubileumi kommentár (Tóth Kálmán magyarázza Mózes első könyvét) és a *Keresztyén Bibliai Lexikon* József szócikke (Hamar István jegyzi) mellett épp csak egy tucat célzott szaktanulmányt sikerült fellelni magyar szerzők tollából: PÁKOZDY László Márton: *József hamisíthatatlan története*, *Az Út*, 2. évfolyam, 27. szám, 1949. júl. 3–9., 7.; Uő.: *Kik adták el Józsefet Egyiptomba?*, 6.; Uő.: *Még egyszer Józsefről*, *Az Út*, 2. évfolyam, 36. szám, 1949. szept. 4–10., 6.; PONORI THEWREWK Aurél: *A József-legenda nyomában. Egyiptomi elemek*

pedig a vizsgált szakasznak az ószövetségi vendégszeretet szokása felőli olvasatára eddig nem került sor – sem itthon, sem pedig külföldön.⁸

A vendégszeretet ószövetségi protokollja

A vendégszeretet szokása mindenekelőtt a szívélyes találkozás tradíciója vendég és vendéglátó közt; a vendég, avagy az átutazó idegen szíves és nagylelkű fogadása, megvendéglése és szórakoztatása, melynek során mindkét résztvevő fél, a vendég és a vendéglátó egyaránt bizonyos, az adott kultúrától függő szabályok (protokoll) szerint viselkedik.⁹ Miután az ókori világban a vendég és vendéglátó találkozása potenciális veszélyt rejtett magában, mindkét fél kényszerben érzett arra, hogy szabályszerűen betartsa a vendégszeretet szokásának íratlan konvencióit. A szemben álló feleket csakis a protokoll szabályszerű betartása győzhette meg a kölcsönös jószándék meglétéről. A ven-

az ótestamentumi zsidó mítoszokban, *Világosság*, 4. évfolyam, 1963/2, 99–103.; BÉKÉSI Sándor: A bibliai József mint exégétész, in Uő. (szerk.): *Ostium in caelo. Jubileumi kötet dr. Bolyki János teológiai professzor 75. születésnapjára*, Budapest, KRE-HTK, 2006, 32–40.; KOZMA Zsolt: Az erőszakról a megbocsátásig. Testvértörténetek a Teremtés könyvében, *Pannonhalmi Szemle*, 15. évfolyam, 2007/1, 8–21.; FODOR Ferenc: 1Móz 37 magyarázata. Exegetikai megjegyzések, *Református Szemle*, 103. évfolyam, 2010/2, 133–152.; KODÁCSY Tamás: Miért nem üzent meg József az édesapjának, hogy még él? (1Móz 43,26–30), *Lelekipásztor*, 86. évfolyam, 2011/3, 118–120.; MARTOS Levente Balázs: Én vagyok József, a testvéretek... (Ter 45,4): A testvérré válás nehéz útjai néhány bibliai elbeszélésben, in BENYIK György (szerk.): *Vallási és kulturális konfliktusok a Bibliában és az ősegyházban*, Szeged, JATEPress, 2017, 227–240.; HALMOS Károly: József pátriárka története, HAVRAN Dániel – KLEMENT Judit – NAGY Dániel Gergely (szerk.): *MA 70: Esmék, történetek, elméletek. Tanulmányok Madarász Aladár tiszteletére*, Budapest, MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, 2019, 69–92.; KATÓ Szabolcs Ferenc: József, Jézus atyja és József, Jákób fia: Megjegyzések a Máté szerinti evangélium József-alakjának hagyománytörténetéhez, in ADORJÁNI Zoltán (szerk.): *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 15. kötet, *Ünnepi kötet Kállay Dezső tiszteletére*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024, 11–28.; VARGA Gyöngyi: József hét sírása: Egy bibliai novella női teológiai olvasata, *Lelekipásztor*, 100. évfolyam, 2025/6, 303–312.

- 8 Az egyetlen megelőző kísérlet e tanulmány szerzőjétől származik, egy 2009-ben benyújtott, a szekciójában I. helyezést elérő OTDK-dolgozatban: JENEI Péter: *Vendégek és vendéglátók az Ószövetségben. A vendégszeretet szokása és annak funkciója a Genézis könyvének Pátriárka-történeteiben és a József-narratívákban*, Debrecen, DRHE, 2009, 45–49.
- 9 Vö. VOGELS, Walter A.: Hospitality in Biblical Perspective, *Liturgical Ministry*, 11. évfolyam, 2002/4, 161–173, 162. A vendégszeretet átfogó fenomenológiai, illetve konkrét ókori és ószövetségi konvencióinak részletes feltérképezését lásd: JENEI Péter: Ábrahám vendégszeretete. Az 1Móz 18,1–16 értelmezése a vendégszeretet szokására vonatkozó újabb társadalomtudományos jellegű Ószövetség-kutatások fényében, *Református Szemle*, 105. évfolyam, 2012/5, 453–474.; Uő.: Vendégek és vendéglátók Sodomában: A vendégszeretet, mint a morális állapot fokmérője az 1Móz 19,1–16-ban, in CSISZÁR Imre – KÖMÉVES Péter Miklós (szerk.): *Tavaszi Szél 2014 / Spring Wind 2014 Konferenciakötet*, 4. kötet, *Szociológia és multidiszciplináris társadalomtudomány, pszichológia és neveléstudomány, hittudomány*, Debrecen, DOSZ, 2014, 535–544. A vendégszeretet szokásával foglalkozó nemzetközi szakirodalmat ld. JENEI Péter: *Jövevények a kapuknál*, Doktori dolgozat, Debrecen, DRHE, 2014, 54–55. Az ószövetségi vendégszeretet első monografikus feldolgozása pedig 2027-re várható: DE HEMMER GUDME, Anne Katrine: *Hospitality in the Hebrew Bible*, London, Bloomsbury Academic, *The Library of Hebrew Bible / Old Testament Studies*, megjelenés alatt.

dégszeretet szokásának sajátos őszövetségi protokollját, illetve annak rekonstrukcióját Victor Matthewsnek köszönhetjük, aki a rendelkezésre álló őszövetségi szövegek alapján megkísérelte összeállítani a vendégszeretet szokásának ideális megvalósulását az ókori Izráelben (ld. lentebbi ábra).¹⁰

A VENDÉGSZERETET SZOKÁSÁNAK ŐSZÖVETSÉGI PROTOKOLLJA (Matthews & Benjamin 1993)
Vendéglátó, házigazda személye és protokolljának részei: » általában a közösség olyan rangidős férfitagja, aki tulajdonosa a saját lakhelyének, vagy befolyásos személy a faluban, városban, amelyben lakik; » megelőzés, meghívás felajánlása, amely a meghívás időtartamát is meghatározza; meghívás ismétlése, unszolás; » víz biztosítása a vendég lábainak megmosásához; » étel, szállás és védelem biztosítása; » a vendégek kikérdezésének teljes mellőzése; » távozáskor a vendégek egy darabon való elkísérése. Vendég, átutazó személye és protokolljának részei: » általában olyan átutazó, aki, még ha távolról jön is, rokoni, szövetségi kapcsolatban van a hely lakóinak népével; » a vendéglátó meghívásának megvárása egy bizonyos, semleges területen (a sátor, lakás közvetlen territóriumának határa; falu, város központi tere, piactér, kút); » az első meghívás visszautasítása, a második meghívás elfogadása; » a vendég kizárólag a vendéglátó által meghatározott időtartam erejéig marad, a vendéglátó viszont ki is bővítheti ezt az időtartamot; » a vendéglátó tulajdona felőli kérdések, illetve speciális kérések mellőzése; » a távozó vendég megállja a vendéglátó háztartását.

Ebben a rekonstrukcióban természetesen csupán az irodalmi reprezentáció rekonstrukcióját érhetjük tetten. Azonban egyrészt feltételezhető, hogy az őszövetségi irodalmi reprezentáció reflektál az óizráeli kulturális konvenciókra, másrészt a vendégszeretet-

10 Ld. MATTHEWS, Victor H. – BENJAMIN, Don C.: *Social World of Ancient Israel 1250-587 BCE*, Peabody, Hendrickson Publishers, 1993, 82–87. A Matthews által közreadott rekonstruált protokoll kritikai kiegészítését ld. JENEI Péter: Abraham's Hospitality. Social Scientific Biblical Criticism, the Ancient Custom of Hospitality and an Interpretation of Gen 18:1–16, *Sapientia Logos. A Journal of Biblical Research and Interpretation in Africa*, 6. évfolyam, 2014/1, 1–34. E tanulmány hatására Matthews is bővíti saját rekonstrukcióját, ld. MATTHEWS, Victor H.: Herem versus Hospitality in the Story of Rahab, in FINLAY, Timothy D. – YARCHIN, William (eds.): *The Genre of Biblical Commentary. Essays in Honor of John E. Hartley on the Occasion of His 75th Birthday*, Eugene, Wipf and Stock, 2015, 217–233.

tel kapcsolatos ószövetségi szövegek¹¹ olvasásakor igen nagy segítségre van ez a rekonstrukció, hiszen hermeneutikai kulcsként megmutatja, hogy az adott, vendégszeretetet leíró szöveg hol tér el az idealizált, rekonstruált megvalósulástól. Az Ószövetségben igen gyakran egy-egy vendégszeretet leírása hiányos is lehet, így gyakran előfordul, hogy csupán bizonyos elemek kerülnek megemlítésre. Amit azonban a szöveg explicit leír, az mindenképp összevethető ezzel a rekonstruált ideális esettel, és pontosan az eltérések hívják fel a figyelmet az adott leírás központi mondanivalójára.¹²

A vendégszeretet szokásának ókori és modern világban betöltött szerepe igencsak különböző, hiszen az ókori ember számára a vendégszeretet szokása gyakorlásának komoly morális dimenziói voltak: „A vendégszeretetre úgy tekintettek, mint az egyik támpillérre, amelyen az erkölcs nyugszik”¹³ A szokást elsősorban tehát nem udvariassági, hanem kötelezettségi alapon gyakorolták, még hozzá a társadalom mindazon (átutazó) tagja felé, akik erre igényt formáltak a szokás protokollja alapján. Ez a vendégszeretet szokása iránti fokozott kötelességtudat az ókori vallásos világrend, egyben az utazáshoz kapcsolódó szükségletek következménye, és így válik az ókori társadalom által iratlanul elfogadott magatartásmintává.

A szövegvizsgálat és annak a vendégszeretet szokása felőli olvasását megelőzően igen fontos még kiemelni két tényezőt:

1.) Az Ószövetségben – ellentétben a klasszikus görög-római vendégszeretet-gyakorlattal¹⁴ – nem találunk példát arra, hogy izraeli vendégszeretetet gyakorolt volna a rokoni, szövetségi kereteken kívüli idegenek irányában. A vendégszeretet gyakorlása alapvetően olyan jelenség az Ószövetségben, amely a rokoni, szövetségi kereteken belüli szférákban történik, és az izráeliták egymás közti viszonyainak ápolásában van nagy jelentősége. Ez az éles megkülönböztetés megóv attól, hogy az ókori izraeli vendégszeretet-szokást – klasszikus görög-római mintára – helytelenül értelmezzük, és pedig mint olyan szokást, amely azt követeli a vendéglátótól, hogy válogatás és feltétel nélkül minden idegen számára megnyissa házát. „A héber vendégszeretet nagyon gyakran csupán a héber származású

11 Az Ószövetség narratív korpuszában számos olyan szövegrészlet lehet azonosítani, ami mögött az ókori vendégszeretet-szokás kulturális konvenciói húzódnak: 1Móz 18,1–16; 19,1–16; 24,10–61; 26,26–31; 29,1–14; 43,1–44,3; 2Móz 2,15–20; 18,1–12; Józs 2. és 6. fejezetei; Bír 4,17–22; 19,1–30; 1Sám 9,14–27; 16,1–13; 21,1–11; 2Sám 12,1–4; 1Kir 13; 17,1–24; 2Kir 2,19–25; 4,8–37; 5,1–27. A vendégszeretet szokására való építkezés több helyen a bölcsességirodalomban is megtalálható: Jób 31,31–32; Zsolt 23,5–6; Péld 9. A vendégszeretet szokásával kapcsolatba hozható prófétai szövegek azonosítása érdekében további vizsgálatok szükségesek.

12 Rokon módszerrel dolgozik Kustár György Jézusnak a nagy lakomáról szóló példázata esetében, azaz a korabeli társadalmi normák és konvenciók ismeretének fényében mutatja be a példázat konvencionálistól eltérő voltának meglepetését és botrányát. Lásd: KUSTÁR György: A nagy lakoma példázatának botránya (Lk 14,15–24), *Theologiai Szemle*, 68. évfolyam, 2025/3, 139–152.

13 KOENIG, John: *New Testament Hospitality. Partnership with Strangers as Promise and Mission*. Philadelphia, Fortress Press, 1985, 2.

14 A klasszikus mediterrán vendégszeretetet illetően ld. PITT-RIVERS, J. A.: The Stranger, the Guest, and the Hostile Host, in PERISTANY, J. G. (ed.): *Contributions to Mediterranean Sociology*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1968, 13–30.; REECE, Steve: *The Stranger's Welcome. Oral Theory and the Aesthetics of Homeric Hospitality Scene*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1993.

átutazókra korlátozódott.”¹⁵ Az átutazó olyan idegen, aki a rokoni, szövetségi összetartozás alapján igényel vendégszeretetet, még akkor is, ha a potenciális vendéglátóval soha nem találkozott, abban a térségben pedig soha nem járt. Az átutazók általában szigorúan elkerülték azt, hogy olyan helyen igényeljenek vendégszeretetet, amelynek lakóival nem álltak rokonsági, szövetségi kapcsolatban (Ld. Bír 19,11–12).

2.) Az ószövetségi vendégszeretet során – de ez igaz a klasszikus görög-római vendégszeretetre is – mellőzni kellett a kérdéseket, mind a vendégnek, mind a vendéglátónak. Vendég és vendéglátó a saját mondandóját önmagától kezdte meg, és ezt protokollszerűen a közös étkezés alatti vagy utáni halasztotta. A vendéglátónak nem volt szabad kezdeményeznie a vendég identitása és ügyletei felől való érdeklődést, ugyanis ezzel a bizalmatlanság látszatát keltette. A vendég azonban, miközben közösen étkeztek, önként beszélhetett önmagáról, ügyleteiről és az utazása közben látott vagy hallott eseményekről. A vendéglátó számára az volt a kiváltság, hogy híreket tudhatott meg olyan vidékekről, amelyekről egyébként sohasem halott volna a gyér információáramlás miatt. Ehhez hasonlóan a vendégnek sem volt szabad érdeklődnie, kérdezősködnie a vendéglátó identitása és vagyona felől; és ugyancsak nem volt szabad semmi olyat kérnie, amit a vendéglátó saját magától nem biztosított. A sajátos kérések megszegyénítették volna a vendéglátót, ez pedig azt az üzenetet közvetítette volna, hogy az őt befogadó nem volt eléggé körültekintő a vendéglátás tekintetében. Az ételt pedig csak kínálás után vehette el, hogy ne fossa meg vendéglátóját a kínálás becsületétől és örömétől.

József megvendégeli testvéreit (1Móz 43,15-18a; 43,24-44,3)¹⁶

43,15 *És fogták a férfiak az ajándékot, vettek a kezükben kétszer annyi ezüstöt, meg Benjámint, majd felszedelőzködtek és lementek Egyiptomba, és megálltak József előtt.* 16 *Amikor meglátta József velük Benjámint, így szólt a háza felügyelőjéhez:*¹⁷ *Hozd be a férfiakat a házba, vágj le egy állatot, készítsd el, mert velem esznek a férfiak ma délben!* 17 *Úgy is tett a férfi, ahogy József mondta, és behozta a férfiakat József házába.* 18a *A férfiakat viszont félelem fogta el, amiért bevitettek József házába...*

24 *A férfi azután behozta a férfiakat József házába, vizet adott, ők pedig megmosták a lábukat, a szamaraiknak meg abrakot adott.* 25 *Ők pedig elkészítették az ajándékot, mielőtt József megérkezett délben, mert hallották, hogy ott fognak enni.* 26 *Amikor József megérkezett a házba, behozták neki az ajándékot a házba, ami a kezükben volt, és földre borultak előtte.*¹⁸ 27 *Ő pedig megkérdezte őket hogylétük felől, és mondta: Vajon jól van-e*

15 Vö. ARTERBURY, Andrew E.: *Entertaining Angels. Early Christian Hospitality in its Mediterranean Setting*, Sheffield, Sheffield Phoenix Press, 2005, 58.

16 A szöveg saját fordítás, amely igyekszik szolgálabb módon követni a héber szöveget.

17 Személyzet tartása magas pozícióról és gazdagságról árulkodik. Ld. COTTER, David W.: *Genesis. Studies in Hebrew Narrative & Poetry*, Collegeville, The Liturgical Press, *Berit Olam Series*, 2003, 311.

18 A földre borulás a teljes alázat jele, mi több, egyfajta úr–szolga dinamika kifejezése. Ez konvencionálisan nem része a vendégszeretet óziráeli protokolljának! A „földre borulni” egyfajta terminus technicus az ószövetségi héberben. A leborulni (chet-wáv-hé) ige csak egy bizonyos, meglehetősen ritka, visszaható formában található meg az Ószövetségben (betű szerint úgy

idős atyátok, akiről beszéltetek nekem, vajon él-e még? 28 Ők azt mondták: Jól van a te szolgád, a mi atyánk, még él. És meghajoltak, és leborultak. 29 És felemelte szemeit, és látta Benjámint, az ő testvérét, az ő anyja fiát,¹⁹ és azt mondta: Vajon ez a legkisebb testvéretek, akiről beszéltetek nekem? És azt mondta: Az Isten legyen jóindulattal hozzád, fiam!²⁰ 30 És elsieltett József, mert elérzékenyedett öccse iránt, és sírnia kellett. Bement azért a belső szobába és ott sírt. 31 Azután megmosta az arcát, kiment, uralkodott magán, és ezt mondta: Tálaljátok fel az ételt! 32 De külön tálaltak neki, külön nekik is, és külön a vele együtt étkező egyiptomiaknak is,²¹ mert nem volt szabad együtt enniük a héberekkal,²²

fordítható: „földre borították magukat előtte”). Az ige mindig egy olyan történetre utal, ami emberi vagy isteni személy felé irányul, aki hatalmi, méltósági pozícióban van, s így üdvözlést, tiszteletet, hódolatot, imádatot fejezhet ki a kontextustól függően. Az ige leggyakrabban az isteni felé irányuló imádat értelmében használatos. Vö. FRETHEIM, T. E.: (#2556), in VAN GEMEREN, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Volume 2, Grand Rapids, Zondervan, 1997, 42–44.

- 19 Az „anyja fia” kifejezés azért lényeges, mert a poligámiát gyakorló ókori társadalmakban az egy asszonytól született gyerekek között volt igazán szoros, testvéri kapcsolat. József és Benjámín egy anyától született, Ráhel-től, akit Jákób igazán szeretett.
- 20 József egyedül Benjámint szólítja meg kiváltságos hangnemből: amikor „fiam”-nak nevezi, megkülönböztetett figyelemből részesíti. József a többi testvérét közönségesen „férfiak”-nak nevezi meg felügyelője előtt (43,16). Ez szerves részét képezi József testvérei ellen kiesztelt próbáinak, mintegy kíváncsi arra, hogy testvérei most hogyan reagálnak arra a kivételezésre, ami ahhoz hasonló, ahogy vele kivételezett Jákób.
- 21 Az ókori Közel-Keleten a közös étkezésnek nagyon mély jelentése van, a közösség és az együvé tartozás egyik legegységesebb kifejezője. Olyan emberek, akik nem akartak meghittent összetartozni, avagy az egymással azonosulásra képtelenek voltak, a közös étkezést mindenképp elkerülték. Ld. WALTON, J. H. – MATTHEWS, V. H. – CHAVAS, M. W.: *The IVP Bible Background Commentary: Old Testament*, Downers Grove, IVP, 2000, 74. A szociális szegregáció általános volt Egyiptomban, különösen a pástorkodó rétegek és étkezési szokásaik tisztátalanok voltak az egyiptomiak szemében. Ld. COTTER: i. m., 312. Az egyiptomiak viszolygását attól, hogy idegenekkel egyenek egy asztalnál, Biblián kívüli klasszikus források is alátámasztják (Hérodotosz, Diodórosz, Strabón). Ld. WENHAM: i. m., 423.
- 22 A „héber” (*‘ibrī*) kifejezés bizonytalan eredetű, mindenesetre biztosnak látszik, hogy a terminus kapcsolatban áll az ókori Közel-Keleten használatos *apiru/hapiru* kifejezéssel, amellyel nem faji, nemzetiségi, hanem olyan társadalmi csoportokat jelöltek, amelyek hazátlanul, idegenként tartózkodtak más országban. „A letelepedett és a nomád népességgel, mint a késő bronzkori társadalom tartószlopaival szemben az ‘apiruk egyfajta »harmadik erő« alkottak, amely az előbbi kettőtől határozottan különbözött [...] Az ‘apiruk esetében nyilvánvalóan nem etnikai, hanem szociális kategóriáról van szó. Olyan migránsokat jelöl, akiknek az egzisztenciája gazdasági vagy politikai okokból labilis. Vagy a társadalom peremére szorult rablók, vagy – ha valamennyire integrálódnak – az egyes városállami fejedelmek zsoldosai, vagy a polgároknál kevesebb joggal bíró menedékesek.” Ld. KESSLER, R.: *Az ókori Izráel társadalmá. Történeti bevezetés*, ford. SZABÓ Csaba, Budapest, Kálvin Kiadó, 2011, 56.; A héber és a hapiruk kapcsolatát illetően ld. NA’AMAN, Nadav: *Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere*, *Journal of Near Eastern Studies*, 45. évfolyam, 1986/4, 271–288.; Uő.: *Habiru-Like Bands in the Assyrian Empire and Bands in Biblical Historiography*, *Journal of the American Oriental Society*, 120. évfolyam, 2000/4, 621–624.; Az Ószövetségben a „héber” kifejezés olyankor használatos, ha más, nem izráelita népek nevezik meg Izráel népét. Úgy tűnik, hogy olyan terminus ez, amelyet az izráeliták eredendően nem használtak önmaguk megnevezésére. Ld. COTTER: i. m., 312. Magyarul még bővebben ld. Capiruk és héber, in JAGERSMA, H.: *Izrael története az ószövetségi korban*, ford. CZANIK Péter, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1991, 7–10.

mert utálatos²³ az az egyiptomiaknak. 33 És leültették őket vele szembe, az elsőszülöttet az elsőszülöttnek, a legfiatalabbat a legfiatalabbnak járó helyre. És a férfiak ámulva néztek egymásra.²⁴ 34 Őelőle vitték nekik az adagjukat, de Benjámín adagja ötször nagyobb volt mindnyájukénál.²⁵ Azután ittak, és megmámorosodtak vele együtt.

44,1 Aztán parancsolt háza felügyelőjének, mondván: Töltsd meg a férfiak zsákjait élelemmel, amennyit csak el bírnak vinni, de tedd mindegyiknek az ezüstjét a zsákja szájába. 2 És serlegemet, az ezüst serleget pedig tedd a legkisebbik zsákjának a szájába, gabonájának árával együtt. És ő József beszéde szerint cselekedett, ahogyan megmondta. 3 Reggel, amikor világos lett, elbocsájtották az embereket, szamaraikkal együtt.

A történet háttérében a vendégszeretet szokásának dinamikája igen markánsan van jelen, mi több, a szöveg kontextusát figyelembe véve ez a történet kifejezetten érdekes aspektusokkal járul hozzá az ószövetségi vendégszeretet-képünkhöz: az egyik legösszetettebb és legszokatlanabb vendégszeretet-elbeszéléssel állunk itt szemben.

A leírást első renden a vendég és vendéglátó szerepében feltűnő szereplők több-rétű identitása teszi összetetté. A történetben a vendégek szerepét az Egyiptomba érkező héber férfiak töltik be, akik más részről Jákób (Izráel) fiai, tehát József testvérei. A vendéglátó szerepében feltűnő József ugyanígy egy részről egyiptomi hivatalnok, de emellett a héber Jákób tizenkét fiának az egyike is, aki a héber férfiak személyében testvéreit láthatja viszont. Az olvasó számára a szereplők kétszeres identitását a narráció nyilvánvalóvá teszi, azonban a történet szereplői számára ez részben rejtett, hiszen csak egy irányban adott, mégpedig Józseftől a testvérei irányába, aki kezdettől fogva tisztában van vele, hogy testvérei állnak előtte, akik ezen felül héberek is. A szereplők kétszeres identitása egy szintén kétszeres, pattanásig feszült, párhuzamos drámai alaphelyzetet idéz elő.

Az egyik dráma az a dráma, ami József és testvérei között zajlik, az újratalálkozás egyirányú paradox helyzetével, és a revans kínálókozó lehetőségével. E megvendéglelési narratíva még azok közzé a testvérek közti találkozási dráma narratívái (1Móz 42–44) közé tartozik, amelyben a kimenetel kétesélyűsége dilemmaként, megoldás nélkül lebeg a történések felett, egészen a végkifejlet feloldásáig (1Móz 45).²⁶ E drámában karaktereket látunk metamorfózison keresztül menni, lelki pokloktól egészen a magasságokig emelkedni, a jogos, mégis lélekromboló bosszú horrorjából az irracionális, bár lélek váltó megbékélés paradicsomába érkezni. Ez a dráma áll az ószövetségi érdeklődés középpontjában, mely dráma genezisbeli leírását az Ószövetségben, azaz a József-történeteket a világirodalom páratlan, novelisztikus gyöngyszemeként tartjuk számon.

23 Az itt található, „undorító”, „utálatos” fordításban szereplő héber terminus jelentése igen intenzív. Ugyanezzel a terminussal találkozunk azokban a szövegekben, amelyekben az idegen vallási praktikák Isten szemében utálatosak: 3Móz 18,22.26.29. Ld. WENHAM: i. m., 423.

24 Az ámulat oka az lehetett, hogy születési sorrendben ültették le őket. József már rég felismerte testvéreit, de ők még ezt nem tudták, így nem értik, hogyan történhetett ez a helyes ültetési sorrend. Ld. COTTER: i. m., 312.

25 Benjáminnal újbóli kivételezés történik, ami szintén része József testvérei ellen kiszelt próbáinak.

26 Amikor is a sorozatos próbák hatására József testvérei végre megtörnek, és színt vallanak (1Móz 44,18–34), így József végül megismertetheti magát testvéreivel, és kibékülhetnek (1Móz 45).

Emellett azonban egy másik, bár más szemszögből, de nem kevésbé feszült dráma is szemünk elé tárul, mely dráma párhuzamosan fut az előbbivel, elvászthatatlanul attól. Ez pedig az egyiptomi tisztviselő (József) és a héber jövevények (József testvérei) érintkezésének drámája, melyben az ilyen természetű érintkezés korabeli protokolljának zavarba ejtő figyelmen kívül hagyása történik meg, amikor az egyiptomi tisztviselő vendégül hívja a héber idegeneket, azaz egy egyiptomi státuszban lévő személy vendégszeretetet gyakorol egy egyiptomi szemszögből idegen státuszú nép képviselői felé. A két egymás számára idegen nép érintkezés-protokolljának sérülése a résztvevők mindkét csoportjának árulkodó megnyilvánulásából derül ki, amely megnyilvánulások ezt a vendégszeretet-eseményt drámai feszültséggel töltik meg, már-már botrányos, tragikus végkimenetelt vetítenek előre, ami meglepő módon mégis elmarad.

E két párhuzamos dráma József sorsszerű helyzetében és eseményeket irányító személyében fonódik össze, mint az egyetlen olyan személy a többoldalú dráma összes szereplője között, aki birtokában van a többszörös identitások információjának. A héberek (testvérei) szemében ő és udvartartása egyiptomi. József egyiptomi személyzete szemében József egyiptomi, József testvérei azonban héberek. József az egyetlen, aki tisztában van azzal, hogy ő egyiptomi is, de héber is, az előtte álló héberek pedig idegenek, de a testvérei is egyben. A vendégszeretet aktusát a héberek felé úgy gyakorolja tehát, mint testvérei felé, a rokonság alapján, azonban ezt egyedül ő tudja. Az egyiptomi és héber identitású szereplők az információk részleges birtokában József meghívását és vendégszeretet-gyakorlatát láthatóan érthetetlennek tartják.

Az ebben a szokatlan helyzetben (egyiptomi vs. héber) gyakorolt vendégszeretet zavarba ejtő, korabeli protokollt sértő, érthetetlen voltáról a részleges információk birtokában lévő szereplők következő megnyilvánulásai tanúskodnak: 1.) A meghívottak részéről a József meghívását követően ezt olvassuk: „A férfiakat viszont félelem fogta el, amiért bevitetek József házába...” Vajon miért fogná el a félelem a meghívottakat, ha a vendégszeretet felajánlása protokollszerű lenne? Láthatólag a meghívottak szemében a protokoll ellenében történő meghívás negatív reakciót vált ki, és félelmük arról árulkodik, hogy valami nem szokványos, ókori gyakorlattól idegen aktus történik itt.²⁷ 2.) József testvéreinek zavarát az is elárulja, hogy a Józseffel való találkozást követően nem a vendégszeretet protokollja szerint, hanem ajándékadásukban és földre borulásukban egyfajta úr-szolga protokoll szerint viselkednek. Jobbnak látják az ajándékkal és a földre borulásukkal jelezni József felé, hogy tisztában vannak alárendelt helyzetüknek (1Móz 43,26). Ha vetünk egy pillantást az ószövetségi vendégszeretet rekonstruált protokolljára, akkor nyugtázhatjuk, hogy sem az ajándékozás, sem pedig a földre borulás nem része konvencionálisan a vendégszeretet óizráeli protokolljának! Az pedig, hogy később újra megismétlik a leborulást, egyértelművé teszi, hogy hová pozícionálják magukat a testvérek az egyiptomi Józseffel szemben (1Móz 43,27). 3.) Igen szembetűnő, ahogy József a testvéreivel való találkozás után, még a közös étkezést megelőzően kérdezős-

27 Nyomban félelem keríti hatalmába őket, mert azt feltételezik, hogy biztos a zsákjukban talált pénz az oka annak, hogy József házába vitetik őket (1Móz 43,18b–25). Arra semmiképp sem gondolnak, hogy József, az egyiptomi, csupán spontán vendégszeretben részesíti őket.

ködni kezd a vendégek családtagjai felől, Jákóbról és Benjáminról (1Móz 43,27–29). József ezzel megint áthágja a korabeli vendégszeretet protokollját, hiszen az ószövetségi vendégszeretet során mellőzni kellett a kérdéseket mind a vendégnek, mind a vendéglátónak. Egy mintaszerű vendéglátó kérdéseit protokollszerűen a közös étkezés alattrá vagy utánra halasztotta volna. Azzal, hogy József ezt figyelmen kívül hagyja, újra lélektani nyomás alá helyezi vendégeit. Könnyen elképzelhető, hogy a testvérek illedelmes és alázatos feleletei dacára értetlenül állhatnak a kérdések előtt, hacsak nem úgy értelmezik ezt, mint egyfajta kihallgatást. 4.) A meghívó közösség, az egyiptomiak részéről indirekt módon szintén heves ellenérzés feltételezhető, ami a közös étkezés aktusának megtörténtekor a térszervezésben válik nyilvánvalóvá: „...és ezt mondta (József): Tálaljátok fel az ételt! De külön tálaltak neki, külön nekik is, és külön a vele együtt étkező egyiptomiaknak is, mert nem volt szabad együtt enniük a héberekkal, mert utálatos az az egyiptomiaknak.”²⁸ Vajon lehet-e egyértelműbb módon megfogalmazni, hogy milyen volt egy ókori közel-keleti nép gondolkodása a vendégszeretet központi aktusának, a közös étkezésnek egy rokoni kapcsolatokon kívüli idegennel való elköltéséről? Nem kevesebbel állunk itt szemben, mint a faji szegregáció egy ókori megnyilvánulásának ószövetségi irodalmi reprezentációjával.

Végül József lélektani hadviselésének központi aspektusát jelenti az, ahogy Benjáminnal az egész vendéglátás-esemény alatt kivételezik. Egyrésztől József egyedül Benjámint szólítja meg kiváltságos hangnemben: amikor „fiam”-nak nevezi, megkülönböztetett figyelemben részesíti. József a többi testvérét közönségesen „férfiak”-nak nevezi meg felügyelője előtt (43,16). Másodsorban József a lakoma során Benjáminnak ötször annyit vitet, mint testvéreinek (1Móz 43,34). Mindezen megnyilvánulások szerves részét képezik József testvérei ellen kiesztelt próbáinak, mintegy kíváncsi arra, hogy testvérei most hogyan reagálnak arra a kivételezésre, ami ahhoz hasonló, ahogy vele kivételezett atyjuk, Jákób. Fontos azt is megfigyelni, hogy Józsefnek a vendégszeretet protokollját többszörösen figyelmen kívül hagyó magatartásával elért lélektani hadviselése nem csupán testvéreiben keltenek elsöprő érzelmeket: Józsefet ugyanúgy intenzív érzelmek kerítik hatalmába, amit alig-alig tud leplezni vendégei előtt.²⁹ Mégis azt látjuk, hogy József hajlandó a végsőkéig elmenni annak érdekében, hogy megtudja: a vele szemben álló testvéreinek milyen szándék lakik a szívében. A feloldás és megbékélés az 1Móz 45-ig várat magára, amikor József felfedi identitását testvérei előtt: de csak akkor, amikor próbáinak sora kielégítő biztosítékká válnak számára testvérei szándékát és lelki fejlődését illetően.

28 Érdekes megfigyelni a mondat narrációjának a lépcsőzetességét, ahogy fokozatosan, lépésről lépésre, teljesen direkt módon nyilvánvalóvá teszi a háttérben húzódó egyiptomi hozzáállás gondolatosságát ehhez a paradox vendégszeretet-eseményhez. A leírás így kívánja elérni azt, hogy az olvasó kétségkívül megértse, hogy mi is történik itt: 1. közlés: *De külön tálaltak neki, külön nekik is, és külön a vele együtt étkező egyiptomiaknak is...* (olvasó reakciója: Hm, érdekes... Vajon miért???), 2. közlés: *...mert nem volt szabad együtt enniük a héberekkal...* (olvasó reakciója: Aha, hát ezért... tehát nem volt szabad... De mégis miért???), 3. közlés: *...mert utálatos az az egyiptomiaknak...* (ókori olvasó reakciója: hát persze, ez evidencia; mai olvasó reakciója: sokk és döbbenet).

29 Részletesen lásd: VARGA: i. m.

Összegzés

E vendégszeretet-leírás nyilvánvalóan zavarba ejtő, korabeli protokollt sértő alaphelyzete mellett eltörpül az a tény, hogy ez a vendéglátás a protokollt illetően egyébiránt látszólag mintaszerűen megy végbe: nagyvonalú meghívás, lábmossa, bőséges ellátás stb. A történet minden szereplője minden bizonnyal tisztában van vele, hogy a gesztus mélyén valami szokatlan történik, amely sejtés semmissé teszi a felszínen történő, egyes példaszerű aktusok alapvető pozitív voltát. Talán éppen a teljes információk birtokában egyébként is fölényi pozícióban lévő József az, aki a legmélysegebben tisztában van azzal, hogy milyen lélektani folyamatokat eredményez az a magatartás, ahogy ő a korabeli protokoll szabályait önkényesen és több renden figyelmen kívül hagyja. A vendégszeretet protokolljának mélységes ismeretéről tesz indirekt tanúbizonyságot az a magatartás, ahogy a protokoll áthúzóztatásából származó rettenetes negatív energiát úgy használja testvérei ellen, hogy a tragédia mégis elmarad, és később testvérei lelkének szintiszta valóját éppen ennek az általa teremtetett lelki tortúrának egymás utáni állomásai fedik fel.

Funkcióját tekintve tehát ez a vendégszeretet-leírás úgy áll előttünk, mint az egyik központi jelenet abban a lélektani sorban, amelyet József módszeresen tervel ki annak érdekében, hogy testvérei szívének szándéka nyilvánvalóvá váljon számára, mintegy kiderítve azt, hogy érdemes-e felfedni identitását azok előtt az emberek előtt, történetesen a testvérei előtt, akik vele a múltban olyan rúdul elbántak. Ezen túl a történet az ószövetségi vendégszeretet protokolljára nézve egy igazán érdekes adalékkal járul hozzá. A történet alapján nehezen feltételezhetjük, hogy a vendégszeretet szokását etnikai és (közösségi) hovatartozásbeli korlátokra tekintet nélkül gyakorolták volna az ószövetségi világban. Ószövetségi kontextusban a vendégszeretet szokásának tehát látszólag a rokoni, szövetségi kapcsolatokon belül, nem pedig az idegenekkel való viszony ápolásában keresendő a helye.

ABSZTRAKT

Az érzelmek bankettje. A vendégszeretet-epizód (1Móz 43,15–44,3) szerepe József és testvérei újratalálkozásának leírásaiban (1Móz 42–45)

A József-történetek (1Móz 37–50) centrumában elhelyezkedő 1Móz 43,15–44,3 egy igen izgalmas vendégszeretet-leírást tár elénk, amely József és testvérei újratalálkozása leírásainak (1Móz 42–45) szintén központi részét képezi. József lélektani próbák sorát veti ki testvéreire, hogy meglássa, vajon mi van a szívükben, és vajon megbánták-e azt, ahogy vele cselekedtek. E próbák sorozatának centrális története az a leírás, amelyben József vendégül látja testvéreit Egyiptomban. A fő kérdés az, hogy vajon milyen szerepet játszik ez a vendégszeretet-leírás abban a lélektani hadviselés-sorozatban, amelyet József testvérei ellen folytat? Továbbá: egy alapvetően pozitív érzelmi töltetű szokás (vendégszeretet) ebben a konkrét esetben hogyan fordulhat át József kezében a félelemkeltés eszközévé, annak érdekében, hogy testvérei szándékát kifürkészhesse, és bűnvallásukat kikényszerítse? E tanulmány létjogosultságát egyrészt az adja, hogy a József-történe-

tekkel kapcsolatos hazai szaktudományos irodalom szórványosnak mondható, másod-sorban pedig a vizsgált szakasznak az ószövetségi vendégszeretet szokása felőli olvasatára eddig még nem került sor.

Kulcsszavak: József-történetek, 1Móz 37–50, vendégszeretet, 1Móz 43,15–44,3, érzelem

ABSTRACT

The banquet of emotions. The function of the hospitality scene (Gen 43:15–44:3) in the stories of reunion (Gen 42–45)

Located at the heart of the Joseph-cycle (Gen 37–50), Gen 43:15–44:3 presents a very exciting description of hospitality, which is also central to the stories of the reunion of Joseph and his brothers (Gen 42–45). Joseph subjects his brothers to a series of psychological tests in order to see what is in their hearts and whether they repent of the way they treated him. The central story of this series of tests is the description of Joseph hosting his brothers in Egypt. The main question is what role does this description of hospitality play in the series of psychological warfare that Joseph waged against his brothers? Furthermore, how can a custom (hospitality) with a fundamentally positive emotional charge in this specific case turn into a tool of fear-mongering in Joseph's hands, in order to probe his brothers' intentions and force them to confess their sins? The *raison d'être* of this study is, on the one hand, that the Hungarian scholarly literature related to the Joseph-cycle is sparse, and, secondly, that the section under examination has not been read from the perspective of Old Testament hospitality.

Keywords: Joseph-cycle, Gen 37–50, custom of hospitality, Gen 43:15–44:3, emotions